

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кафедра державно-правових дисциплін

ОСНОВИ РИМСЬКОГО
ПРАВА

Лекція

**Тема: «⁴Речове
право»**

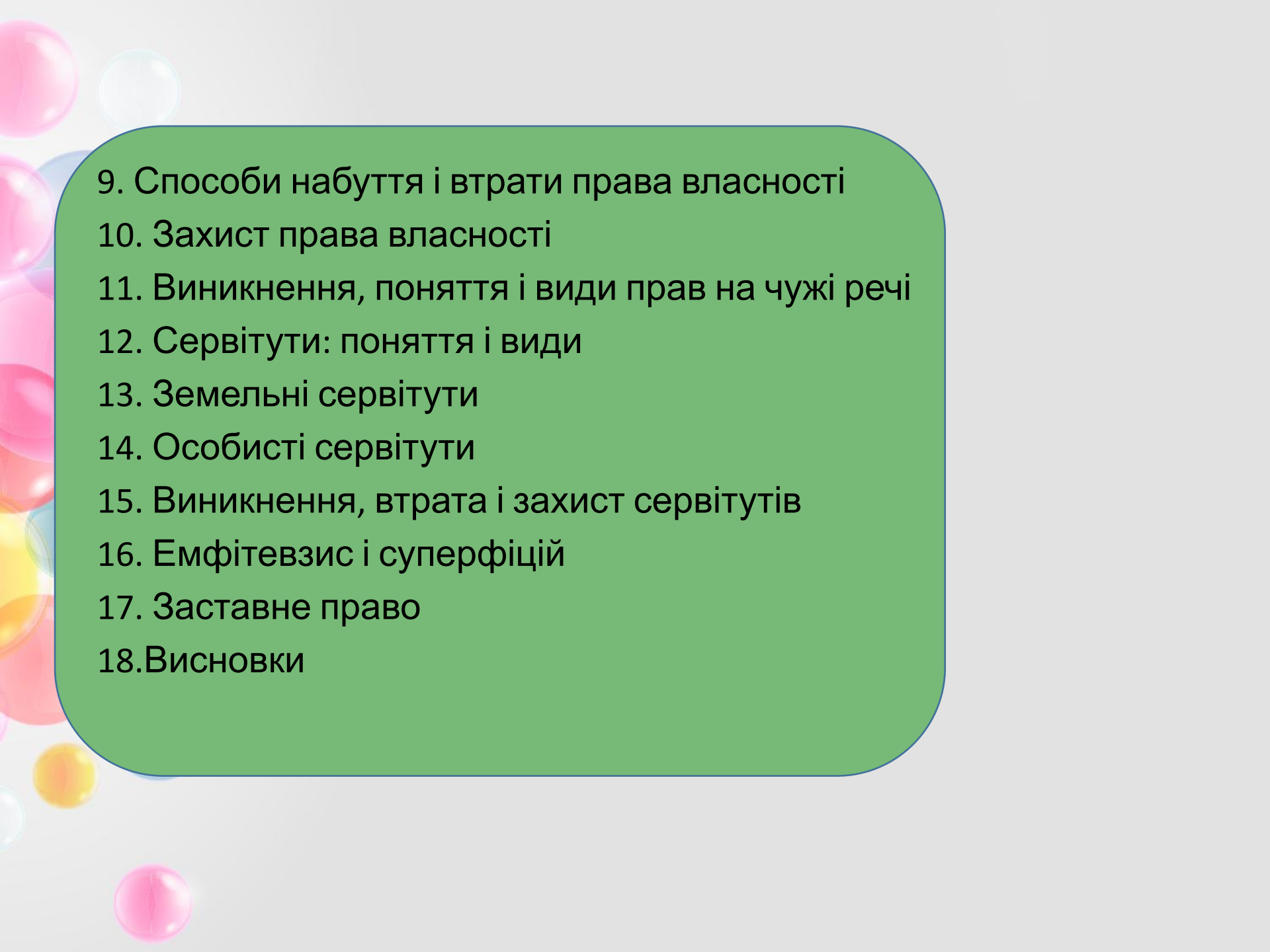
Мета лекції:

Навчальна: зорієнтувати студентів на практичне, комплексне застосування знань з різних навчальних дисциплін; ознайомити з історією зародження, становлення, та розвитку римського права;

Виховна: розвивати у студентів інтерес до навчальної дисципліни «Основи римського права».

План

1. Поняття і види речових прав
2. Поняття і види речей
3. Поняття і види володіння
4. Виникнення і припинення володіння
5. Захист володіння
6. Виникнення і розвиток інституту права власності у Стародавньому Римі
7. Поняття і зміст права власності
8. Види права власності

-
9. Способи набуття і втрати права власності
  10. Захист права власності
  11. Виникнення, поняття і види прав на чужі речі
  12. Сервітути: поняття і види
  13. Земельні сервітути
  14. Особисті сервітути
  15. Виникнення, втрата і захист сервітутів
  16. Емфітевзис і суперфіцій
  17. Заставне право
  18. Висновки

1. Поняття і види речових прав

Речове право – якщо об'єктом права були речі, особисте право – якщо об'єктом права були дії, що мали правове значення.

Суб'єкт речового права має безпосередній вплив на річ щодо здійснення своїх правоможностей (наприклад, власник сам володіє, користується і розпоряджається своєю річчю). Наймач речі сам безпосередньо ці правоможності здійснювати не може.

Для ґрунтовнішого осмислення характеру речово-правових і зобов'язально-правових відносин необхідно проаналізувати такі відмінності між цими двома інститутами:

1. Основна відмінність полягає в об'єкті права. Об'єкт речового права – завжди річ, зобов'язального права – дії, право вимоги здійснювати певні дії. До речових прав римське приватне право відносило такі правові інститути: володіння, право власності, сервітути, інші права на чужі речі (емфітевзис, суперфіцій, заставне право). Зобов'язальні права виникають з договорів та інших правомірних і неправомірних дій.

- 2. Речові права відрізняються абсолютним характером, зобов'язальні – відносним.
- 3. Більшість речових прав ніякими строками не обмежена. Володіння, право власності, земельні сервітути, емфітевзис і суперфіцій – ці речові права набуваються назавжди.
- 4. Речові і зобов'язальні права відрізняються за змістом і обсягом. Зміст речових прав встановлюється законом, а зобов'язальних, як правило, зумовлюється договором.
- 5. Суб'єкт речового права пов'язаний з річчю ніби невидимою ниткою – куди б річ не пішла від її володаря, він має право вимагати її повернення від будь-кого, хто її незаконно утримує.

2. Поняття і види речей

Річ – певна частина природи, що є якоюсь цінністю для її володаря.

Ця частина природи може бути ізольована від природи (наприклад, тварина, раб. будинок), а може бути і невіддільна від неї (наприклад, земля, вода, ліс). Не має значення й те, чи жива ця природа чи нежива (наприклад, тварина і будинок).

Деякі види речей залишилися суцього римськими, інші – надовго пережили римське право. Розглянемо деякі з них.

1. Передусім, усі речі поділялися на дві категорії: речі сакрального права (*divini juris*) і речі людського (*humani*) права.
2. Найважливішим і суцього римським розмежуванням речей на окремі види був їх поділ на манципні та неманципні (*res mancipi et res nec mancipi*), що певною мірою відповідає сучасному поділу на основні засоби виробництва і предмети споживання.
3. Наступним досить важливим і чисто римським поділом речей було розмежування за субстанціями. Речі, що мали матеріальну субстанцію, називалися тілесними (*res corporales*), а ті, що не мали такої субстанції, безтілесними (*res incorporales*).

- 4. Первісний поділ речей на рухомі та нерухомі (*res mobiles, res immobiles*) майже не мав правового значення. Вони підлягали однаковому правовому режиму.
- 5. Речі, що знаходяться в обігу, і речі, вилучені з обігу, – *res in commercio, et res extra commercium*.
- 6. З правової точки зору дуже важливим був поділ речей на родові (*genus*) та індивідуально-визначені (*et species*), зроблений римськими юристами ще за часів республіки, який полягав у виявленні господарської суті речі.
- 7. Римські юристи вважали речі подільними – *divisae*, якщо їх можна поділити в будь-який спосіб і вони при цьому не втрачають своєї господарської вартості і призначення (на скільки б частин не розрізана хлібина, вона залишається хлібом), і неподільними – *indivisae*, якщо при поділі вони втрачали господарське призначення, цілісність (наприклад, зарізаний і поділений на частини баран).

- 8. Речі, що в процесі їх використання фізично зникали, називалися споживчими (*res quae usu consumuntur*) – продукти харчування, корм для тварин, будівельний матеріал тощо. Вони й називалися споживчими, слугували для задоволення потреб людини і використовувалися шляхом споживання: для вгамування голоду існували продукти, для зведення будівлі використовували пісок, цеглу тощо.
- 9. Римські юристи звернули увагу, що за фізичним складом речі поділяються на три види: 1) такі, що складаються з однієї матеріальної субстанції (земля, пісок, раб, тварина тощо); 2) штучні утворення, створені при поєднанні різнорідних речей (будинки, корабель, віз тощо); 3) сукупність однорідних речей, матеріально не пов'язаних, однак об'єднаних загальним призначенням чи назвою (бібліотека, колекція, стадо корів, табун коней).

3. Поняття і види володіння

Види володіння. Залежно від правової підстави фактичного володіння річчю володіння поділяється на законне і незаконне:

- законне основане на праві власності та інших правах.
- незаконне – те, що не має правового титулу.

У римському праві (як і в сучасному багатьох країн) поняття володіння або ж посідання (possessio) мало двояке значення:

- 1) самостійний правовий інститут, незалежний від права власності;
- 2) одна з правоможностей власника. У першому значенні мають на увазі саме володіння (посідання), а в другому – jus possidendi право володіння.

4. Виникнення і припинення володіння

Припинення володіння. Володіння припинялось у таких випадках:

- а) фізичної загибелі речі – не можна здійснювати володіння річчю, якої немає;
- б) юридичної загибелі речі, тобто коли вона вилучалася з цивільного обороту – не була об'єктом права приватної власності і, отже, об'єктом володіння;
- в) якщо володар втрачав один з правових елементів володіння (тіло володіння чи володільницьку волю), тобто фактичне володіння річчю, бажання вважати її своєю.

5. Захист володіння

Сутність володільницького захисту. Володіння захищалося не позовами, а інтердиктами – преторським винаходом.

Для захисту добросовісного володіння можна було скористатися спеціальним засобом – публіціанським позовом, який надавався особі, володіння якої відповідало всім вимогам, що ставилися щодо набуття права власності за , строк якої ще не сплив. У цьому разі допускалася фікція, що володар проволодів давнісний строк і, отже, набув право власності.

До групи, що складали інтердикти для повернення втраченого володіння – *interdicta recuperandae possessionis*, – так звані рекуператорні, належали:

- а) *unde vi*, що надавався юридичному володарю нерухомістю, насильно позбавленого володіння.
- б) *de precario*, що надавався особі, яка передала річ (майно) іншій в тимчасове і безоплатне користування до вимоги Якщо той, хто одержав річ прекарно, відмовлявся повернути її за першою вимогою власника, йому надавався інтердикт.

6. Виникнення і розвиток інституту права власності у Стародавньому Римі

Неподільність і практична необмеженість користування державною чи общинною землями перетворилися в повне правове володарювання фактичного володаря спочатку над рабами та іншим рухомим майном, а потім і над землею та іншими нерухомими речами, які дістали назву власність. Володарювання полягало в тому, що той, хто мав ним, одержував безпосередній і повновласний вплив на річ, повністю усуваючи подібний вплив інших осіб. Наприкінці II ст. до н.е. було оформлено право приватної власності на землю.

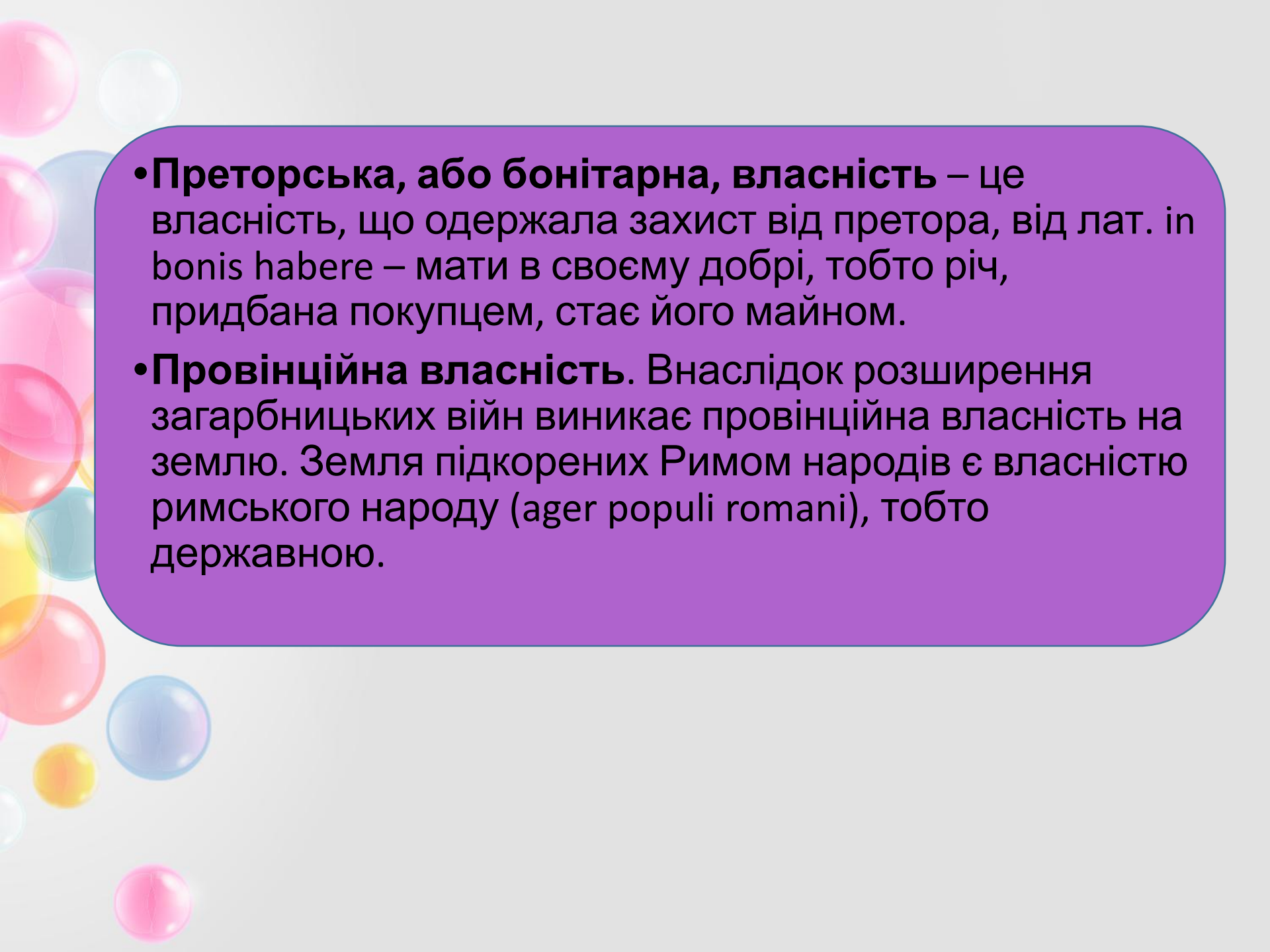
7. Поняття і зміст права власності

Право приватної власності – це виключне право особи володіти, користуватися і розпоряджатися річчю згідно зі своїми інтересами.

В дійсності право власності, як будь-яке право, – це лише веління пануючого стану, інструмент, за допомогою якого регулюються відносини між людьми і передусім між станами. Відносини власності є суспільними і регулюються правом, на підставі чого вони стають правовими. Власник у процесі здійснення свого права власності вступає з усіма особами, що його оточують, у певні правові відносини.

8. Види права власності

Довгий час римляни визнавали найбільш давній, відомий ще за Законами XII таблиць вид права власності – квіритську власність – *dominium ex jure Quiritium*. Межі і зміст цього права були встановлені цивільним правом і свої витоки ведуть з глибокої давнини. Квіритами спочатку називали тільки римських громадян, які відносилися до одноіменного старовинного роду, а квіритське право власності встановлювалося на особливо важливі з точки зору господарювання речі (рабів, землю, худобу, сервітути) і лише пізніше воно поширилося на інші речі.

-
- **Преторська, або бонітарна, власність** – це власність, що одержала захист від претора, від лат. *in bonis habere* – мати в своєму добрі, тобто річ, придбана покупцем, стає його майном.
  - **Провінційна власність.** Внаслідок розширення загарбницьких війн виникає провінційна власність на землю. Земля підкорених Римом народів є власністю римського народу (*ager populi romani*), тобто державною.

9. Способи набуття і втрати права власності

Первісний спосіб набуття права власності полягає в тому, що право власності виникає вперше або проти волі колишнього власника.

Похідний спосіб набуття права власності полягає в тому, що право власності переходить від однієї особи до іншої за їхньою взаємною волею, за їхнім бажанням.

10. Захист права власності

Віндикація – це витребування своєї речі власником, що не володіє, від не власника, що володіє.

Здебільшого володіння річчю вимагало певних витрат (наприклад, харчі для рабів, корми тваринам тощо), без яких річ не могла існувати. У таких випадках відповідач за позовом мав право вимагати від позивача відшкодування понесених витрат. Ці витрати поділялися на три види:

1) необхідні, без яких річ не могла існувати;

2) корисні, які поліпшували річ, але без яких вона могла існувати, наприклад при ремонті даху будинку (необхідні витрати) покрівля була замінена на ціннішу, якіснішу;

3) витрати розкоші, які тільки прикрашали річ.

11. Виникнення, поняття і види прав на чужі речі

Римське приватне право знало три види прав на чужі речі:

- а) сервітути;
- б) емфітевзис і суперфіцій;
- в) заставне право.

12. Сервітути: поняття і види

Сервітут – це речове право користування чужою річчю в одних або кількох відносинах.

13. Земельні сервітути

Земельний сервітут повинен:

- а) забезпечувати інтереси і надавати вигоди пануючому земельному наділу (*praedium dominans*), бути корисним і обтяжувати обслуговуючий;
- б) забезпечувати своїми вигодами, перевагами, природними ресурсами постійне (а не періодичне, випадкове, безсистемне) обслуговування пануючого наділу Сервітут існує доти, поки досягається ця постійна мета.

14. Особисті сервітути

Узуфрукт – usufructus – речове право певної особи користуватися і вилучати прибутки з чужої неспоживчої речі без зміни її субстанції.

Узус – usus – речове право користування чужою річчю без отримання прибутків.

15. Виникнення, втрата і захист сервітутів

Для захисту сервітутів існував спеціальний позов, що надавався суб'єкту сервітуту проти будь-кого, хто заважає йому здійснювати сервітутні права. Цей позов протилежний негативному позову. Позовні вимоги спрямовувалися на поновлення сервітутних прав.

16. Емфітевзис і суперфіцій

Емфітевзис – довгострокове, відчужуване і успадковане право користування чужою землею сільськогосподарського призначення.

Суперфіцій – довгострокове, відчужуване і успадковане право користування чужою землею для забудови.

17. Заставне право

Застава – це засіб забезпечення виконання зобов'язання, який встановлює речове право заставодержателя на предмет застави.

Заставне право – це право кредитора в разі невиконання боржником зобов'язання звернути стягнення на раніше визначену річ, незалежно від того, у кого вона знаходиться. Воно переважає інші вимоги.

Висновки

Публічне право (jus publicum) – це право, що стосується інтересів Римської держави.

Приватне право (jus privatum) – це право, що стосується вигоди окремих осіб. Приватне право регулювало майнові й особисті немайнові відносини між приватними особами (наприклад, сімейні відносини, укладання договорів).

Література

1. Підпригора О. А. Основи римського приватного права: підручник для студ. юрид. вузів і фак. / О. А. Підпригора. – К. : Вентурі, 1997. – 333 с.
2. Підпригора О. А. Римське право: підручник. – 2-ге вид. / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 528 с.
3. Підпригора О. А. Римське право в Україні: перспективи III тисячоліття / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов // Юридичний вісник. – 1999. – № 4. – С. 345.
4. Підпригора О. А. Проблеми вивчення Римського права як підґрунтя сучасного цивільного права і порівняльного правознавства / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наук. праць – Вип. 13. – Одеса, 2002. – С. 256.
5. Підпригора О. О. Римське приватне право. Академічний курс: підручник для студентів юрид. вузів і фак. / О. О. Підпригора. — К: Вид. дім «Ін Юре», 2001 – С. 200.
6. Орач Є. М. Римське приватне право. Академічний курс: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Є. М. Орач, Б. Й. Тищик; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - К.: Ін Юре, 2012. – С.390 .
7. Орач Є. М. Основи римського приватного права / Є. М. Орач, Б. Й. Тищик. — К.: Юрінком Інтер, 2000 – С. 540.
8. Крестовська Н. М. Основи римського приватного права / Н. М. Крестовська, І. С. Канзафарова : навч.-метод. посіб. - Одеса: Фенікс, 2006. - 160 с.
9. Крестовська Н. М. Дитина у праві Стародавнього Риму: норма та доктрина / Н. М. Крестовська // Часопис Цивілістики. – 2011. - №11. - С. 168.

- 10. Харитонов Е. О. Основы римского частного права: учеб.пособ.для студ.вузов / Е. О. Харитонов. - Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 414 с.
- 11. Харитонов Є. О. Приватне право у Стародавньому Римі: навч. посіб. / Є. О. Харитонов. – О.: АО БАХВА, 1996. – 160 с.
- 12. Харитонов Є. О. Філософія Римського права / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova // Часопис Цивілістики. – 2011. - № 11. – С. 346.
- 13. Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: Західна традиція / Є. О. Харитонов – Одеса: Юридична література, 2001 – С.278 .
- 14. Харитонов Є. О. Правова система України: між західною та східною традиціями права / Є. Харитонов, О. Харитонova // Порівняльно-правові дослідження. — 2007. — № 1-2. — С.168.
- 15. Харитонов Є. О. Рецепція римського приватного права (теоретичні та історико-правові аспекти). — Одеса, 1997– С.340.
- 16. Макарчук В.С. Основи римського приватного права: Навчальний посібник. - К.: Атіка, 2000. - 176 с.
- 17. Макарчук В. С. Римське приватне право: навч. посібник / В. С. Макарчук. — К.: Атіка, 2007– С.145.
- 18. Хвостов В. М. Історія римського права. М., 1910.
- 19. Борисова І.В. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. — Х.: Право, 2008. — 224 с.